

Magyarország gazdasági forradalma felé.

— Második közlemény. —

IV. Élelmiszerek kivitele; eladósodás.

Ölmerülhet azonban ez az ellenvetés: hátha a mezőgazdasági termelésnek a népszaporodás mögött való elmáradása nem jelent egyszersmind gazdasági hanyatlást? Mert esetleg talán az is lehet az oka, hogy az ország lakosainak egy mindinkább növekvő része iparra, bányászatra, forgalmi szolgálatra adja magát s így szaporítja az ország gazdagságát és az élelmiszerek fogyasztását, anélkül, hogy termelésüket szaporítaná.

Angolország mezőgazdaságának évi terméséből is kevesebb jut ma egy lakosra, mint tíz évvel ezelőtt, mégsem jut senkinek eszébe, legalább még ezidőszerint, hogy a szigetország gazdasági hanyatlásáról beszéljen. A politikában gyakran halljuk Magyarországot Angliához hasonlítani; talán megpróbálhatnék ugyanezt a gazdasági életben is.

Amennyiben így volna, amennyiben a föld termésének a lakosághoz viszonyított kevesbedése gazdasági haladással férne össze: hanyatló irányzatnak kellene mutatkoznia az ország élelmiszerkivitelében. Amennyiben az ország gazdagodik, s a nép jóléte emelkedik, több élelmiszer fogy el az országban; mivel pedig nem terem több, mint azelőtt, tehát kevesebb marad kivitelre. Koplaló nép és gazdasági haladás: ez a két fogalom kizárja egymást; ahol a termelőerők gyarapodnak, ott a munkaalkalom is szaporodik, mert a termeléshez — történjék bármilyen tökéletes módszerrel — emberi munka kell. És ha nagyobb jövedelmet élvez a nép, akkor több élelmiszert is fogyaszt.

Ha tehát Magyarország gazdasági élete a haladás jegyében áll: amikor élelmiszerkivitele az utolsó időkben szükségképen hanyatlott. Ám ha bepillantunk a magyar korona országainak* kiviteli statisztikájába: épen ellenkező irányzatot tapasztalunk. A gabona és hüvelyesek, liszt, őrlemények és rizs kivitele (ez a külső forgalom legnagyobb csoportja) a behozatal levonásával volt:

1886—1895. között** évente 17,910.000 métermázsa, egy főre 103 kgr.
1896—1906. „ „ 20,829.000 „ „ „ 108 ***

A népesség számához viszonyítva folyton kevesbedik a föld termése s a kevesbedő termésből folyton nagyobb és nagyobb mennyiségeket visznek ki az országból. Következésképpen a nép tömege mind-egyre nagyobb hiányt szenved a legszükségesebb élelmiszerekben. Itt nem lehet gazdasági haladásról, iparfejlődés hatásáról beszélni; itt az történik, ami Oroszországban.

Hanyatló földművelés, emelkedő élelmiszerkivitel. Nem csupán a gabonáé, de az összes élelmiszereké. Ha összefoglaljuk a vámtarifai I—IV. és VI—XIV. osztályában felsorolt árúk**** (gyarmatarúk, fűszerek,

* Magyarország kiviteléről nincs külön statisztika; csak a társországokkal együtt. Utóbbiak azonban úgy területre, mint lakosságra nézve csak egy nyolcadrészt teszik a Magyarbirodalomnak; gazdasági életük még ennél is kisebb arányú. A statisztikából levonható következtetéseket tehát nem befolyásolják lényegesen, sőt egyáltalán nem, mert gazdasági fejlődésükben nincsenek Magyarországtól lényegesen eltérő tendenciák.

** A Magyarbirodalom külső forgalmáról szóló kimutatások csak 1882 óta jelennek meg rendszeresen és megszakítás nélkül. Tehát a kivitelnek az előző két időszakban (1869—75. és 1876—85.) való alakulását nem állt módunkban ellenőrizni.

*** Kiszámítva a következő források fölhasználásával:

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. 1886. és 1887. évfolyam. Budapest, 1887. és 1888.

Statisztikai kimutatások a m. sz. korona országainak külkereskedelmi forgalmáról. Budapest, 1898.

A m. szent korona országainak külkereskedelmi forgalma az 1891—900 években. Budapest, 1902. I. kötet.

A m. szent korona országainak 1901—1905. évi külkereskedelmi forgalma. Budapest, 1907. I. rész.

A Magyarbirodalom népessége:

1886—1895. között átlag 1 7,430.910

1896—1905. „ „ 19,264.556 lélekre rúgott.

(*Magyar Statisztikai Évkönyv.* Budapest, 1906. 65. lap.)

**** Ezen árúk közötti — elhanyagolható csekély arányban — egyéb is van, mint élelmiszer; így a VI. tarifaosztályban (gyümölcs, főzelék, növények és növényrészek) spanyolnád, cserje, szőlővessző; a XI. és XII. osztályban (zsiradékok, zsíros olajok) technikai célokra szolgáló ásványi zsiradékok, géplaj stb. Ezek inkább behozatali tételek; a kivitt élelmiszerek mennyisége

déligyümölcs, cukor, gabona, hüvelyesek, liszt, gyümölcs, főzelék stb.; állatok és állati termékek, zsiradékok, zsíros olajok, italok, eledelek) kivitelének és behozatalának értékét — az utóbbinak levonása után — a következő eredményt kapjuk:

Átlag egy évben	a kivitel többlete volt	s ebből jutott**
1886-tól bezárólag 1895-ig	504,8 millió korona	29,0 korona
1896-tól „ 1905-ig	637,8 „ „	33,1

A kivitel növekvő értéke egyszerismind növekvő mennyiséget és minőséget takar, mert az élelmiszerek árai — nagy átlagban — épen nem emelkedtek a két időszak között. A gabonakivitel mellé azonban újabb és újabb élelmiszerfajták kivitele sorakozik; a nép most már jobbféle, erőt adó élelmiszereit is kénytelen a külföldnek odaadni. Így emelkedett a baromfi- és a tojáskivitel, bár termelésük csak kevésbé fokozódott; emelkedett a tej és a tejtermékek kivitele ugyanakkor, mikor depekoráció állott be. Viszont a cukor termelését jelentékenyen fokozták (másfél millió métermázsáról közel három millió méter mázsára), de nem a belföld, hanem a külföld számára; a belföldi fogyasztás ma sem több egy millió métermázsánál. Csak a burgonyát nem viszik ki az országból; ez megmarad nekünk.

Az élelmiszerkivitel növekedése folytonos; kisebb visszaesések csak egyes rossz termésű években vannak, de ezeket már a következő év rendszerint kiegyenlíti, öt éves átlagokat véve ezt a képet kapjuk a kivitt élelmiszerek értékéről:

1886—1890. körött, évi átlagban	458,4 millió korona
1891—1895.	551,2
1896—1900.	574,3
1901-1905.	701,4
1906-ban	744,8

Hasonló folytonos progressziót lehet észlelni a legszükségesebb élelmiszerek: a liszt és gabonafélék kivitelében is. A népesség táplálkozásának köre folyton szűkebbre és szűkebbre szorul. Minél jobban szaporodik, annál kényszerítőbb erővel lép föl az a szükségyszerűség, hogy életigényeit vissza kell fejlesztenie arra a színvonalra, amelyen a nyolcvanas évek elején állott; sőt talán a hatvanas-hetvenes évek színvonalára, mikor egy hektár föld nem termett többet 6—7 méter-mázsa gabonánál, a dolgozó ember sorsa pedig közel állott a baroméhoz s a gazdasági élet középkori mederben folyt.

ezzel kevesebbnek látszik. Viszont a VIII—X. osztályban (állatok és állati termékek) nyersbőr, sörte stb. szerepel a kivitt élelmiszerek között. Ezen apró tételek — melyek különben is nagyjából kiegyenlítik egymást — elhanyagolható mennyiségek.

Ugyanaz történik nálunk, ami Oroszországban. Az orosz állam, hogy rengeteg adósságainak kamatait fizethesse: elveszi adóban a paraszt gabonáját. Annyi gabonát, amennyit az adófizető parasztnak piacra dobnak, nem lehet az országban értékesíteni. A parasztnak, bár koplalnak, vissza nem vásárolhatják, mert a pénzt, amit kaptak érte, adóra fizették; az iparos-, kereskedőnépesség száma csekély; vásárlóképessége is, mert a paraszttól elvett adófillért nem ő kapja, hanem — mint kamatot — az állam hitelezője, aki valahol Párisban él és eszébe sem jut, hogy a pénzt Oroszországba küldje vissza, orosz ipari készítményekért. Tehát a gabonát is ki kell vinni az országból, oda, ahol meg tudják vásárolni. A birodalom belsejében pedig pusztít az éhségtífusz.

A növekvő magyar élelmiszerkivitel ugyanolyan jelenség, mint a híres orosz gabonakivitel. A magyar államadósság kötvényei is nagyobbára külföldi tőkepénzesek tulajdonában vannak; az összes kamatok kétharmadrésze külföldre vándorol. Ausztriába sok millió vándorol évente, civillista címén és közösügyes kiadásokra. A magyar parasztnak szintén óriási adóteher nyomja s az ország ipari és kereskedelmi népessége aránylag szintén csekély számú. A nagybirtokos nem sok adót fizet ugyan, de a termelt gabonát ő is piacra dobja, s az árából fényűzési tárgyakat hozat, ha ugyan nem él állandóan külföldön. Tehát a magyar ipari népességnek is csekély a vásárlóképessége. Következésképpen itt is csak egy részét tudják megvenni a piacra vitt élelmiszereknek, a másik része külföldre kerül.

Pedig a tőlünk kivitt élelmiszert is el tudná fogyasztani — mai igényeihez képest — az ország lakossága. A szántóvető, ki azért adta el az élelmiszert, hogy adót fizethessen, nélkülözésben él. A nagybirtokos pedig, vagy bérlője csak úgy viheti a termelt élelmiszert nagyobb részét a piacra, ha béresének, napszámosának keveset juttat belőle s így mesterségesen hoz létre bizonyos fölösleget, mely a dolgozó földműves nélkülözésén alapul.

Tehát bizonyos mértékig nálunk is a dolgozó népnek az élethez szükséges tápláléka az, melyet erőszakkal elvesznek tőle, hogy az országból kivigyék. De a helyzet — még egyelőre — nem olyan éles, mint Oroszországban. A magyar parasztnak — elsősorban az ország nyugati és középső részének parasztnak — jobb ekével szántja a földet, mélyebben és jobb technikával műveli, mint az orosz, tehát több élelmiszert is produkál amannál. Igaz, hogy ebből többet is visznek el adó fejében, de azért mégis többje marad saját szükségletei fedezésére, mint az orosz muzsiknak; nem is az éhenhalás az, amiről egyelőre szó van, csak az igények leszállítása. A gazdasági élet is

fejlettebb, a hitel szervezettebb; aratás után, ha látja, hogy nincs annyija, amennyiből a télen családjával megélhet: pénzt is kaphat kölcsön. Igaz; hogy rátáblázzák a földjére és erősen megkamatoztatják.

Pénzre nemcsak azért van szüksége, hogy adót és kamatot fizethessen, hanem azért is, hogy iparcikkeket vásárolhasson. Rosszabb termésű évben nem adhat el annyi élelmiszert, hogy a pénzből még iparcikkekre is teljék, mert akkor nem maradna téli elesége. Tehát inkább pénzt vesz kölcsön és kamatfizetést vállal. A magyarországi paraszt (eltekintve a keletre fekvő elmaradottabb országrésztől) nem sajátkezűleg, háziipari úton készített ruhaneműt, bútort, edényt és faszerszámot használ, hanem rendes ipari terméket; házát a legtöbb helyen kőművessel rakatja, vagy legalább a fedélszéket áccsal készíti. Mivelhogy az orosz parasztnál intenzívebb mezőgazdaságot folytat, ez pedig több munkát kíván: a földművelés, s az állattenyésztés teendői annyira igénybe veszik őt, hogy nem marad ideje háziipari tevékenységre, még ha igényei fejlettségétől el is tekintünk.

A naturálgazdaságból fönmaradt paraszti háziipar pusztulását rendszerint a gyár versenyére vezetik vissza, holott előbbrevaló oka annak a mezőgazdaság növekvő intenzitása, mely a földműves munkaidejét egész éven át a föld és a gazdasági udvar számára foglalja le. Primitív földművelés a szántáson-vetésen, aratáson kívül alig ad dolgot; a földműves tétlenül tölténé az év nagyobb részét, ha nem fűnfaragna, vagy fonna-szőne valamit. Minél haladottabb a földművelés: az évnek annál több napját veszi igénybe a gazdasági munka s annál előnyösebbé válik a földművelőre nézve, ha szükséges ruházata, eszközei stb. készítését külön ezzel foglalkozó iparosra bízta.

Ezért van, hogy a mezőgazdasági szempontból elmaradt vidékek, Erdély, Horvátország és a magas kárpáti vidékek földművelői még ma is kiterjedt mértékben használnak házilag készült iparcikkeket. A kereskedő utóvégre ezeknek is csak ugyanolyan olcsón kínálja a posztót, mint a Duna-Tisza mentén lakó népnek: az elmaradt földműves mégsem igen veszi, mert keserves munkával és durva alakban ő maga is megcsinálja, mikor úgyis annyi az üres ideje. A földet alacsonyabb technikával műveli, semhogy egész munkarejét el tudná benne helyezni.

A keleti országrész, a régi erdélyi fejedelemség parasztja nyomorult, sorban él; nem sokkal jobban, mint az orosz muzsik, de ugyanő kevésbé is van eladósodva, mint az alföldi vagy a dunántúli parasztbirtokos. A föld lassú kimerülése azokat támadta meg, kik a jobb időkben magasabb életigényeket sajátítottak el és vásárolt iparcikkeket

fogyasztásához szoktak. Rácz Gyula számítása szerint* 1903-ban a magyar hitelintézeteknek s az Osztrák-magyar banknak a földet terhelő összes követeléseai országrészenként a következőképen oszlottak meg:

A jelzálogos követelésből esett
egy hold szántóföldre

Duna balpartján	63,1korona,
„ jobbpartján	78,1 „
Duna-Tisza között	98,2 „
Tisza jobbpartján	65,1 „
„ balpartján	79,1 „
Tisza-Maros szögén	91,1 „
Erdélyben	37,0 „
Horvátországban	21,0 „

Mi ebből azt látjuk, hogy az eladósodás ott a legkisebb, hol a gazdálkodás a legfejletlenebb s a nép fogyasztásában még nagy szerepet játszanak a háziipari készítmények. Legnagyobb ott, hol a talaj kimerülése előrehaladt s emellett a nép igényei aránylag fejlettek.

Még világosabban kitűnik ez, ha nem elégszünk meg a hivatalos statisztika fölosztásával (mely a mezőgazdaság jellege szerint való megoszlást gyakran keresztezi), hanem megyék szerint kísérjük figyelemmel az eladósodás mértékét. Így a Duna balpartján a magas hegyvidék: Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom megyék elmaradt földbirtokosainak eladósodása minimális; az erdélyi átlagon alul marad. Hasonlóképen a Tisza jobbpartján Ung, Sáros; a Tisza balpartján Máramaros, Szilágy, Ugocsa megyék. Magában Erdélyben is az oláh és az elmaradt székely megyék — Fogaras, Csík, Szolnok-Doboka, Hunyad, Torda-Aranyos — földbirtokai vannak a szántóföld arányában a legkevésbé eladósodva.

A statisztikából tehát kétségtelen határozottsággal az tűnik ki, hogy a naturálgazdaságot folytató, háziipari készítményeket használó földműves aránylag kevésbé van eladósodva, mint árutermelő és vásárolt iparcikkeket fogyasztó társa. Ámde hiba volna ebből azt a következtetést levonni, hogy a kezdetlegesen gazdálkodó horvát, oláh, ruthén vagy csíki székely parasztnak jobban menne a sorsa, mint a fejlettebb vidék kisbirtokosának és hogy kevésbé szorulna hitelre, mint emez. Épen ellenkezőleg: a keleti országrészek és a társországok földművesei folytatják az egész Magyarbirodalomban a legnyomorultabb életmódot; ezeken a tájakon pusztít a pellagrajárvány, mely a helytelen és hiányos táplálkozás következménye. Noha nyomorultan élnek és keveset fogyasztanak: sokszor még ez a kevés is hiányzik és ha

* Rácz Gyula: *A magyar földbirtokosság anyagi pusztulása*. Budapest, 1906. 30. lap. — 1903. óta jelentékenyen rosszabbodott a helyzet; az adósság körülbelül 15%-kal növekedett.

ugyan el is látják magukat primitív háziipari készítményekkel: viszont akárhányszor megtörténik, hogy nincs elég télre való eleségük és még az ő állatiasan szerény táplálék-igényüket sem tudják kellőképpen kielégíteni. Tehát azt sem lehet mondani, hogy ne volnának hitelre szoruló helyzetben legalább is oly gyakran, mint a jobb életmódot folytató magyar vagy német kisbirtokos. Hogy mégsem vesznek föl annyi pénzt a földjeikre, mint emezek: ebben minden bizonytalanság van a naturálgazdaság korlátozottságának, a tudatlanságnak, a minden aláírástól irtózó bornírtságnak is. A naturálgazdaságot folytató paraszt hozzá van szokva, hogy saját készítményeit fogyassza és nélkülözzön, ha nem termelt eleget, tehát nehezebben határozza el magát bármely ügyletre, mint az árutermelő, kinél az adásvétel napirenden van. És ha már nagyon megszorul: inkább kér kölcsön a falu uzsorásától egy véka tengerit, amiért aratás után két vékát ad vissza, semhogy pénzt kérjen kölcsön kabátos emberektől és aláírjon egy papírt, amelyre — írástudatlan lévén — a sötétbe ugrás borzalmával tekint.

Van azonban egy más, nem kevésbé jelentékeny oka is az elmaradottabb vidékek aránylag csekélyebb eladósodásának, s ez abban áll, hogy e vidékek kisebb birtokosai aránylag nehezebben is jutnak pénzkölcsönhöz. A tőke: félretett élelmiszer, ahol tehát kezdetleges az élelmiszerek termelése, ott hiányos a tőkegyűjtés is. Ha átnézzük a takarékbetétek statisztikáját, meggyőződhetünk róla, hogy a legkevesebb eladósodott vidékeken egyszersmind a legkevesebb — a lakosság számához viszonyítva — a pénzüintézeti betétek összege. A Magyarbirodalom összes hitelintézeteiben elhelyezett takarékbetétek összegéből ezidőszerint — hozzávetőleges számítással — körülbelül 140 korona esik az ország egy-egy lakosára; ezzel szemben egy-egy erdélyi lakosra az erdélyi pénzüintézetek betéteiből csak körülbelül 100 korona, egy-egy horvátra a horvát intézetek takarékbetéteiből csak körülbelül 65 korona jut. Tehát e két vidék nem csupán a földbirtok eladósodására, de tőkegyűjtésre nézve is alul marad a Magyarbirodalom átlagán. Hasonlóképpen az előző helyen fölhozott 15 legkevesebb eladósodott Dráván innen való megye közül tizenben 20—60 korona, kettőben körülbelül 100 korona esik egy-egy lakosra ugyanazon megyék pénzüintézeteinek összes takarékbetéteiből. A 15 közül csak 3 megye (Liptó, Zólyom, Túróc) emelkedik fölül takarékbetétek dolgában a Magyarbirodalom átlagán s ezek is kivándorlásukról híres tót megyék; pénzüintézeteik Amerikából kapják a betéteket.*

Mindeddig a kisbirtok eladósodásának szempontjait tárgyaltuk, azonban távolról sem szabad az eladósodást úgy felfognunk, mintha

* *Magyar Stat. Évk.* 1906. évf. 106. és 289. l.

csupán a kisbirtok jelensége volna. Sőt Horánszky Lajos számítása szerint az összes jelzálogtehernek csupán 46%-a terhelné a 100 holdnál kisebb birtokot. Rácz Gyula szerint ez a számítás optimisztikus, de ha így is van, mégis föltűnteti azt a tényt, hogy az eladósodásban körülbelül felesen osztozik a nagybirtok és a középbirtok is, különösen az utóbbi. A középbirtok eladósodása aránylag sokkal nagyobb s időben is előbb kezdődött, mint a kisbirtoké. A középbirtokos előbb megtanult a Magyarországon ma divó módszerrel gazdálkodni, következésképp a földje is előbb eljutott a kimerültség állapotába. Életigényei előzőleg sem voltak szerények; jobb időkben is gyakran vett fel kölcsönt tisztán fogyasztás céljára: a talaj kimerülésével, a gabonaárak hanyatlásával, mely a nyolcvanas években beállott s amelyhez még esetleg kamatteher is járult: még gyorsabban haladt előre az eladósodás.

Fényűzésből keletkezett a középbirtok eladósodása; az egyszerű megélhetés igényeinek fejlettsége mozdítja elő a kisbirtok eladósodását. A hetvenes-nyolcvanas években a parasztgazda is megtanulta, miképpen lehet többet termelni; túljutottak a házi készítmények használatán, szükségleteik többoldalúak lettek. Termelésük rendszere azonban a föld termékenységén alapult, ez pedig kimerülőben van. A termés-átlagok megállapodtak, némely vidéken pedig éppen hanyatlanak. Holott a paraszt-család szaporodik; ugyanazon földdarab termésének több embert kell táplálnia, mint előzőleg. 1890-től 1900-ig — a két utolsó népszámlálás tanúsága szerint — a mezőgazdaságban elfoglalt családi kisegítők száma 1,619.128-ról 2,132.411-re szaporodott. Családi kisegítője nagyjából csak az önálló törpe- és kiscsászánok van; a nap-számos vagy béres fia, leánya, mihelyt félig-meddig fölserdült, maga is cselédnek megy. 1900 óta a kivándorlás valószínűleg kevesebbítette a családi kisegítők számát, de az 1890 óta beállott szaporodást aligha tüntette el, mert a kivándorlók egy részének helyét kitölti a fölcseperedő ifjúság. Nagyjából ugyanazon területen, de hanyatló termelő-képességgel a parasztbirtoknak ma több munkaképes egyént kell táplálnia és ruháznia. S emellett folyton nőnek a direkt és indirekt adók, a különféle közterhek, melyek oroszlánrésze a földművesnép széles rétegét nyomja. A kiscsászán háztartásában megjelen a deficit, melyet kölcsönpénzzel kell pótolnia.

Kölcsön nélkül, eladósodás nélkül csak úgy élhetne meg a parasztság, ha visszatérne a házi készítmények használatához s a velejáró primitív, minden kultúrától távol álló, félig baromi életmódhoz. Csak a régi, kevesebb munkát igénylő és csekélyebb termelő-képességű hármasszámú rendszer visszaállításával volna ez lehetséges, mert

gazdálkodás mai rendszere a beállott ember- és munkaerőszaporulat dacára sem hagy elég időt a kisbirtokosnak a rendes háziipari tevékenységre. Ott, ahol a parasztok termelőmódja és értelmisége még ma sem bontakozott ki a hármasyomású rendszer s a nyers (natural) gazdaság köreiből: ott tárgyaltalan ez a visszafejlesztés s ott az eladósodás tényleg csekély. De ahol már egyszer megszűnt a hagyományosan nyomorúságos ősi rendszer: ott már az időközben fölhalmozódott kamatteher miatt sem lehet többé föltámasztani; bárhogy ajánlgassák konzervatív, klerikális részről a háziipart. Ebből az ajánlgatásból mindig ki lehet érezni a naturálgazdaság naiv boldogsága után való vágyakozást.

Hogy egy Európa közepén fekvő, fejlett szomszédos kulturországok közvetlen hatásának kitett ország népe ma, a XX. században visszafejlessze igényeit és kezdetleges, barbár termelőmódra térjen vissza: ezt még a legmerészebb reakcionáriusok sem remélhetik. Semellett azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a talaj kimerülése egyenesen megköveteli a nagyobb intenzitást, az állatállomány szaporítását, a gondosabb földmunkát és az erősebb trágyázást, míg ellenben valamely extenzívebb gazdaságrendszerre való visszatérés a talaj kimerülését rettenetesen fokozná. Az eladósodás kérdésének megoldását a visszafejldés útján keresni egyenesen képtelenség volna.

Így a nép mai igényei mellett az eladósodás rohamosan halad előre. A statisztikából világosan látszik, hogy az eladósodás főleg a kilencvenes évek közepe óta vált rohamossá, azóta, hogy a mezőgazdasági termelés fejlődése megszűnt lépést tartani a népszaporodással. 1892-ben 115 millió korona új terhet kebeleztek be (a megszüntetett terhek összegének levonásával) a Magyarbirodalomban levő ingatlanokra, 1895-ben már 231 millió koronát, s azóta minden évben 200—250 milliót.* A hazai hitelintézetek jelzálogkövetelése

1890-ben	960	millió	korona
1895-ben	1205	»	»
1900-ban	1990	»	»
1906-ban	2549	»	»

összegre rúgott, s ebből csaknem háromnegyed rész (1906-ban: 1786 millió) a földet terheli. És még ezen utóbbi összeg kétszeresét teszi ki ezenkívül az Osztrák-magyar banknak, külföldi hitelintézeteknek, továbbá magánosoknak és jogi személyeknek a földre táblázott jel-

* *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1903. és 1906. évfolyam (87 illetve 88 lap).

** Rácz Gyula id. munk. 28 lap, továbbá *Magy. Stat. Évkönyv*, 1895. és 1906. évfolyam.

zálogos követelése. 1901-ben a magyar földbirtok összes jelzálog-adósságai Holec Sámuel adatai szerint 5400 millió, Horánszky Nándor szerint 5011,2 millió, Rácz Gyula számítása szerint 4692 millió koronát tettek ki. Mekkora növekedett az adósság 1901 óta: erről a magyar intézetek kölcsöneinek előbb kimutatott növekedése adhat fogalmat.

Ezeket a horribilis kölcsönöket nem szabad úgy tekintenünk, mint produktív befektetések céljára fordított tőkét. Hiszen ha így lenne, akkor éppen az utolsó évtizedben, mikor a teher emelkedése oly rohamos: a földművelés termelő felszerelésének, s ehhez képest termelőerejének is rohamosan emelkednie kellett volna. Gondoljunk föl: ha a fölvetett hat milliárdnak csupán egyhatod részét állólk építésére, állatok nevelésére, s a gazdálkodás megfelelő javítására fordítják: akkor a marhaállománynak több millió számos állattal szaporodnia kellett volna. Holott éppen az ellenkező történt: stagnációt, sőt 1895-höz képest némi visszaesést látunk. Éppen az utolsó 10—12 év óta, mikor az eladósodás menete rohanássá gyorsult, abban az időszakban, mikor éppen a legnagyobb tőkebefektetéseknek kellett volna történniök, föltéve, hogy a kölcsönöket ilyen célra vették volna föl.

S a mezőgazdasági ipar is gyöngé; a 21 cukorgyár, mely az ország területén működik, ipari vállalkozók, részvénytársaságok tulajdonában van: ezeket tehát nem a termőföldre táblázott milliárdokból építették. Van ugyan a Magyarbirodalomban (1905—1906) 601 mezőgazdasági szeszgyár (melyeket az állam kb. 4 millió koronára menő évi kedvezménnyel támogat), ezeknek összes felszerelése nem igen tesz ki többet, mint egyenként 50—60.000, együttvéve 30—40 millió koronát. Mi ez a csekély befektetés a milliárdokhoz képest, melyeket a birtokosok kölcsönvettek?

Nem, ezt a rengeteg adósságot, mely a termőföldet nyomja, túlnyomó részben fogyasztás céljára vették föl. Ami nagyon szomorú tény, ha elgondoljuk: ugyanekkor kölcsönvett tőkével, föltéve, hogy ez termelés céljára szolgált volna, meg lehetett volna reformálni, a haladás útján egy nagy lépéssel előre lehetett volna vinni a magyar mezőgazdaságot és akkor a föld megnövekedett termése oly bőségesen ellátta volna a mezőgazdasági népességet, hogy nem lett volna szükség fogyasztási kölcsönökre, s a megszorodott jövedelemből a termelés céljára való kölcsön is már rég visszafizetődhetett volna. Azóta már a tőkegyűjtés korszaka válthatta volna föl az eladósodás korszakát.

Miképp történhetett meg, hogy egy ország mezőgazdasági népes-

sége, amelynek hat milliárd korona tőke állott rendelkezésére: ahelyett, hogy ezzel a rengeteg tőkével a földet termékkennyé és önmagát és az országot gazdaggá és függetlenné tette volna: inkább természetlenül hagyta a földet és a kölcsönt készen elfogyasztotta, kimerülő földje jövedelmét elzálogosította, önmagát hitelezőknek, s az eladósodott országot hitelező országoknak szolgájává tette?

Mert ha a kölcsönök fölvevői nem vártak volna addig, míg a föld termésének megfogyatkozása hiányt támasztott, ha ugyanazon kölcsönt, amelyet később fogyasztás céljára kellett fölvenniök, már előbb fölvtették volna a termelés javítása céljára, akkor, mikor az évi szükségletek még kitellettek a föld terméséből: akkor sohasem került volna a sor fogyasztási kölcsönökre. A mezőgazdaság haladása meghozta volna a jövedelemnek azt az emelkedését, melyet a népszaporodás, s az igények emelkedése megkívánt.

Azt látjuk: a mezőgazdaság haladása megállott a kilencvenes évek közepén. Megállott, mert a rablógazdaság rendszere csak addig alkalmas a termés növelésére, amíg van mit rabolni. De ha már egyszer minden szántani való föld fel van törve s a földek nagyrésze kimerülőben van, akkor a rablógazdaság már nem a haladás, hanem a pusztítás eszköze. Ilyenkor már egyéb eszközök kellenek a termések növelésére: a marhaállomány szaporítása, műtrágya, váltógazdaság stb. Azt látjuk, hogy a magyar mezőgazdaság megállott a fejlődésnek azon pontján, mikor ezek az eszközök kerültek volna sorra. Legalább — számbavehető mértékben — ma sem alkalmazza őket, nagy átlagában nem és közgazdasági szempontból csak a nagy átlag jó figyelembe, néhány tucat mintagazdasággal több vagy kevesebb itt nem számít. A nyolcvanas évek végén a magyar mezőgazdaságnak át kellett volna térnie a váltógazdaságra, illetőleg ennek valamely kezdetlegesebb alakjára, erősen kiterjesztvén a gumósnövények és a takarmány területét, szaporítván a marhaállományt, műtrágyát és egyéb termésszaporító javításokat alkalmazván. Ilyen rendszabályok tovább növelték volna a föld termését, s az eladósodást elkerülhetővé tették volna. A magyar mezőgazdák azonban nem alkalmazták őket; ehelyett 1890 óta milliárdokat vettek kölcsön fogyasztás céljára, csupán 1895 óta, optimisztikus számítással, harmadfél milliárdot.

Mi tartotta vissza a gazdákat az említett javítások alkalmazásától? E kérdést nem lehet elútni azzal a frázissal, hogy a magyar nem tud gazdálkodni. Lám a hetvenes-nyolcvanas években tudott gazdálkodni, tudott agrár-technikai javításokat alkalmazásba venni, amelyek ket évtized alatt megkétszerezték az ország mezőgazdasági termelését. Miért nem veszi alkalmazásba immár másfél évtized óta azokat a

javításokat, amelyekhez a magyar mezőgazdaság fejlődése már a nyolcvanas évek végén eljutott? Ezekhez — hangzik az ellenvetés — nagyobb szakértelem kell. Ámde a szakértelem nem hiányzik mindenütt. Az ország mezőgazdasági területének nagy darabja 100 kataszteri holdnál nagyobb gazdaságokra oszlik s e nagyobb gazdaságok jelentékeny részét szakképzett mezőgazdák vezetik. És ha az egyik nagygazdaság megkezdi az újrendszerű gazdálkodást, példáján okul a másik, föltéve, hogy az új agrár-technikai javításokat rentábilisnek és érdekében állónak találja.

A hatvanas-hetvenes években a nagygazdaságok egy percig sem késtek a haladás útjára lépni, mihelyt erre a vasutak módját nyújtottak. Épen a nagygazdaságok vezettek a gazdálkodás reformálásában. És habár az ország pénzügyi válságban szenvedett, a válság a nyolcvanas években épen a mezőgazdasági termelés föllendülése következtében szűnt meg.

Miért nem volt hajlandó a nagybirtok 1890 óta az agrár-technikai haladás útján megmaradni?

A kérdés nyitja a nagybirtok gazdasági természetében van. (Nagybirtok fogalmába a középbirtokot is beleértve.) A nagybirtokon üzött mezőgazdasági termelés célja: földjövedelem, földjáraadék létrehozása. A nagybirtok csupán akkor hajlandó a termelőmódot technikailag javítani, s a termés mennyiségét növelni, ha a termés nagyobbodása egyszersmind a földjáraadék nagyobbodásával jár. A földjáraadék: az a jövedelemrész, mely a termés eladás-árából a termelésre felhasznált és elkoptatott eszközök és anyagok értékének, a tőkejövedelemnek és a kifizetett munkabérek összegének levonása után fönnmarad. Olyan időkben, mikor a gabona ára magas, ellenben a munkabér alacsony, valamint az anyagok és eszközök olcsók és tőkét is lehet kapni aránylag csekély kamat ellenében: a nagybirtokos szívesen hajlandó a föld termését intenzívebb munka és erősebb tőkebefektetések által növelni. Mert ha egy métermázsza gabonát aránylag olcsón állíthat elő és drágán adhatja el, jobb ő rá nézve, ha 15 métermázsza gabonát termel egy hektáron, mintha — bár aránylag kisebb munkaköltség és egyéb befektetés árán — csak 12 métermázsója terem egy hektáron.

Az 1870-es években a gabona ára állandóan magas volt, a munkabérek pedig aránylag alacsonyak. Mi sem természetesebb, mint hogy a nagybirtokosok élve a jó alkalommal, a kínálkozó olcsó munkakerőt a termelőmód intenzitásának s ezzel a termésnek növelésére használták fel. És habár az intenzívebb termelőmód egy adott területen több emberi munkát igényelt, mint az előző, elmaradottabb rendszer, és noha ezzel kapcsolatban a munkások után való kereslet általánosan

fokozódott s a munkabér emelkedett: a gabona ára elég magas volt s az életbeléptetett javítások eléggé célszerűek voltak ahhoz, hogy a föld jövedelme mégis emelkedjék.

A kisbirtokosok zöme azután okult a nagyok példáján; utánozta, ami hasznosat tőlük látott és hovatovább szintén a javított rendszerrel művelte a földet.

A nyolcvanas évek végén azonban megváltozott a helyzet. Mindazon javítások, melyeket a gazdálkodás továbbfejlesztése követelt volna, sok emberi munkát igényeltek; általános életbeléptetésük alkalmas lett volna a munkások után való kereslet erős növelésére. Ám ugyanakkor általános hanyatlás állott be a gabonaárakban. Tehát a szóban forgó javítások nem lettek volna alkalmasak a földjáradék növelésére. A nagybirtokosok nem is vették őket alkalmazásba. Sőt inkább oda törekedtek, hogy a földjövedelem sülyedését, melyet a gabonaárak hanyatlása okozott: a munkabérek leszorításával hozzák helyre. Ami nagymértékben sikerült is nekik munkamegtakarító gépek alkalmazása által, valamint azáltal is, hogy kerültek minden olyan újabb agrártechnikai javítást, mely a munkaerőszükségletet egy adott területen gyarapította volna. Ami épen nem volt alkalmas a termelés számbavehető növelésére.

A munkabérek emelkedését azonban — mely napjainkban általános világgazdasági irányzat — mégsem lehetett elkerülni; a kívándorlás gondoskodott róla. De ez a körülmény aztán épen nem alkalmas arra, hogy a nagybirtok a gazdálkodás intenzitásának fokozására szánja el magát.

Ezzel meg volna magyarázva, miért tartózkodik a nagybirtok immár két évtized óta gazdálkodásának fejlesztésétől. Ámde az ország termőföldjének egy jelentékeny része nem nagybirtokosok, hanem kisparasztok kezében van. A kisparaszt nem sokat törődik a földjáradékkal, ő egy személyben munkás és birtokos. Amit esetleg elveszít a földjáradékon: kamatostól megnyeri a munkabéren.* Minél többet termel, annál többet keres. Neki tehát a gabonaárak hanyatlása dacára is érdekében állott volna a termelés tovább való javítása.

Miért tartózkodott ez a birtokos-réteg a földművelés technikai fejlesztésétől?

A viszonyok ismerője hamar kész a felelettel. A parasztság széles rétege bár 1848-ban felszabadult: még ma sincs emancipálva egykori urainak gyámsága alól. Iskoláztatása rossz, mezőgazdasági szakértelme kezdetleges, önálló kezdeményezés iránt még csak most kezd

* L. szerzőtől: *Nagybirtok és mezőgazdasági termelés. Huszadik Század*, 1908. június—július.

hajlandóságot mutatni. Az állam gondoskodhatott volna ugyan a kisbirtokosok szaktudásának fejlesztéséről, csakhogy az államhatalmat a nagybirtokos osztály kezeli. Erre az osztályra pedig a mai viszonyok között vészthozó volna, ha a kisbirtokon kifejlődnék a modern intenzív váltógazdaság. Mert ez a munkáskezek után való kereslet növelésére, a munkaerő-kínálat apasztására: szóval a munkabérek oly nagyarányú emelkedésére vezetne, amely kész veszedelme volna a nagybirtokosok jövedelmének.

A magyar állam sohasem törődött a kisgazda agrártechnikai tudásának fejlesztésével. Csip-csup apróság, amit ezen a téren alkotott. Amit a kisgazdák tanultak: a maguk erejéből, a nagybirtok példáján okulva tanulták. S amikor a nagybirtok megállt a haladásban: ők is megálltak — legalább ideig-óráig. Egyelőre a gabonatermelő rablógazdálkodás csődje őket is a kárvalottak sorában találja és nem utolsó sorban. Két évtized óta annyi adósságot csináltak, amennyi megtakarított tőkét félretehettek volna, ha idejében tovább fejleszthették volna gazdálkodásuk módszerét.

Az állam azonban lelkiismeretlen egykedvűséggel nézte és nézi, mint halmozódik toronymagasságra a parasztság földjeit terhelő adósság, mint harapódzik el, mint fenyegeti magának az államnak létét az emésztő baj, melyet tizenöt évvel ezelőtt néhány alkalmas, kevés tőkét igénylő rendszabállyal játszva megelőzhetett volna, s amelyet a kellő becsületes jóakarattal még ma is el lehetne tüntetni. Ha ugyan meg volna ez a jóakarát, úgy, amint ma nincs meg. Ez az állam 1867. óta nyíltan funkcionált a nagybirtok hatalmi eszköze gyanánt; még csak fáradságot sem vett e minőségének kendőzésére. Mindig azon volt, hogy a terheket levegye a nagybirtokról és a kisbirtokos vállaira helyezze. Viszont minden előnyt a nagybirtoknak juttatott; 1867 óta számlálatlan milliókat költött a nagybirtokosok mocsarainak kiszárítására és egyéb a nagybirtok érdekeit istápoló intézkedésekre; egész gazdasági és kultúrpolitikája a nagybirtok érdekeit szolgálta, míg a kisbirtok számára, csip-csup apróságoktól eltekintve, soha semmi sem jutott. Csak természetes, hogy ez az osztályállam nem törődött, nem is törődhetett a földbirtok eladósodásának okaival, pedig az ő saját létét, önállóságát már is kikezdi az a tény, hogy a földbirtokosok nagy tömegei külföldi, leginkább ausztriai hitelezőktől függő helyzetbe jutottak. Az osztályuralom nemcsak az elnyomott népre súlyosodik, de alkalomadtán magára az osztályállamra is vészthozó. Amire később még rátérünk.

Az eladósodás menete ma már ijesztően gyors, ami csak természetes, mert míg egyfelől a föld termőereje hanyatlóban: másfelől a kamatteher egyre nagyobb részt hasít ki a gazda jövedelméből. A közép- és kiscgazdák egy része ma már akkora kamatot fizet, hogy ha ezen felül még az adóját is megfizeti: nem marad elég a megélhetésre. Vannak helyek, ahol már a legkitűnőbb aratás sem használ, így a szegedi kereskedelmi és iparkamara kerületében 1906-ban — a kitűnő termés dacára — 24 millió korona új terhet tábláztak az ingatlanokra. Az új kölcsönök kamatai ismét csak a jövedelmet csökkentik és folyton nagyobb és nagyobb kölcsönöket tesznek szükségessé, fogyasztás céljára.

És mindezen sok kölcsön kamatainak és annuitásainak majdnem felerésze — évente körülbelül 80 millió korona — külső országokba vándorol, a földet terhelő kölcsönök egy részét ugyanis külföldi tőkepezések adták, jelzáloglevelek ellenében. A kamatok összege folyton növekszik, mint egyéb külföldre menő kamat és járadék (államadósság, stb.) összege is. Folyton több és több pénz megy ki az országból, folyton több és több élelmiszernek kell utána mennie, hogy a pénz visszajöjjön.

Ma még — aránylag — tűrhető a helyzet. Ha a gazda nem tudja kifizetni az összes adót és kamatot: újabb kölcsönt vesz föl és abból fizeti. Ha nem így lenne: akkor még több élelmiszert kellene piacra vinnie, akkor sokkal rohamosabban növekednék az élelmiszerválság s akkor a Duna-Tisza tájain is megjelenék a pellagra, mely ezidőszert még csak az erdélyi fejedelemség történelmi területén, valamint Horvátországban pusztít. Különben, sajnos, már nem is igen kell föltételes módban beszélnünk: hiszen csak a közelmúltban lépett föl Budapesten az éhségtífusz. Az utolsó járvány-eset 1884-ben volt; előzőleg otthonos volt Magyarországon. Elmaradása együttjárt a földművelés haladásával, s a velejáró általános gazdasági föllendüléssel. Visszatérése intő jel, mely rámutat a földművelés stagnációjára, az egy főre eső élelmiszer átlag süllyedésére s az ország gazdasági hanyatlására.

Magyarország népessége újból eljutott abba az állapotba, mely ma egész Kelet Európát, elsősorban Oroszországot jellemzi, s amely állapotot élelmiszer-válságnak lehet nevezni.* Oka nálunk is, Orosz-

* Tény ugyan, hogy a ma egy főre eső élelmiszer-átlag, ha egy évtized óta süllyedt is, még mindig jóval nagyobb, mint a hetvenes években volt. Ha csupán ezt vennék figyelembe: nem beszélhetnénk élelmiszerválságról. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a hetvenes évek óta új generáció fejlődött, az előzőnél nagyobb igényekkel, melyeket ma, az élénk közlekedés korában, kultúrországok tőszomszédságában semmi szín alatt nem hajlandó visszafejleszteni.

országban is a földművelés technikai haladásának elégtelenségében rejlik. Csak a válság formája különbözik az oroszországitól. Amott koplal és éhen pusztul a parasztság, míg nálunk — a mezőgazdaság haladottabb technikájához, a nép ezzel kapcsolatos magasabb kultúrájához és nagyobb tetterejéhez képest inkább eladósodás és kivándorlás alakjában jelentkeznek. Ám az elmaradottabb vidéken nálunk is egész durva és borzalmas alakjában mutatkozik az éhség. Úgy a haladottabb, mint az elmaradt országrészekben tarthatatlan a helyzet, s a válság kiéleződésével az ország mai gazdasági és politikai berendezkedése is tarthatatlanná válik.

V. Kivándorlás; a népélelmezés mérlege.

Negyven évvel ezelőtt az Alföld és a nyugati országrész népe nem folytatott sokkal jobb életmódot, mint a mai székely vagy jobb módú oláh. A kenyere jobb volt, rendszerint rozsból, vagy búzából készült; puliszkát nem evett, de húsféle — télen, disznóölés idején kívül — ritkán került az asztalra. Az óriási gulyákban tartott marhának kevés fogyasztója akadt az országban; akkoriban az élő barom és a gyapjú sokkal nagyobb részét tette az ország kivitelének, mint ma. A kenyérrel is takarékoskodni kellett, mert kevés termett; rossz években az éhínség sem volt ismeretlen.

A dolgozó nép sorsa nem lehetett valami fényes, s a régi jó időkről szóló mesék aligha igazak; erre nemcsak a föld csekély termőképességéből lehet következtetnünk, de a nép csekély szaporodásából is. Például 1869-től 1880-ig a Dráván inneni Magyarország lakossága mindössze 171.000 lélekkel szaporodott,* bár a hetvenes évek végén már beállottak a jobb idők; a föld termése nagyobb lett és a munkáskéz után való kereslet növekedett. Bár az igaz, hogy időközben kolerajárvány is pusztította a népet, mégis úgy látszik, az akkori idők csekély termései mellett** járvány nélkül sem igen szaporodhatott volna a lakosság, bár igényei még ebben az időben nagyon kezdetlegesek voltak.

A XIX. század közepe táján egyáltalán szűk volt az élelmiszer-termelés a szaporodó népesség számára. Ha nem verték volna le 1849-ben a forradalmat, ha nem jöttek volna a járványok, melyek a lakosságot megtizedelték: aligha lehetett volna az ország gazdasági rendjét, a földbirtok meglévő eloszlását a hetvenes évekig fön-

* 1869-ben: 13,579.129 lélek, 1880-ban 13,749.603. Már 1890-ben 15,162.988 lakosa volt az országnak.

** L. a *Huszádik Század* múlt számában 26. lapon levő táblázat első oszlopát.

tartani, mikor is az épülő vasutak lehetővé tették a világpiac kedvező árviszonyainak kihasználását, s a földművelésnek valóban nagyszabású, de a hagyományos birtokeloszlás kereteiben mozgó fejlesztését.

Azon idők, melyek a mezőgazdaság átalakulása után következtek, — a nyolcvanas-kilencvenes évek — kedvezően befolyásolták a nép életmódját és fejlesztették az igényeit. Maradék is eltűnt — a Duna-Tisza vidékein — a házi készítmények használatának; iparcikkek kerültek helyükbe. Ha bőség áll be az élelmiszerekben, ez a szükségletek differenciálódását vonja maga után úgy az egyesre, mint az összességre nézve. Az egyes — a dolgozó földműves — azt az élelmiszert fölösleget, mely rendelkezésére állott, iparcikkért adta cserébe, tehát iparosok megélhetését tette lehetővé. Az összesség pedig nagy közmunkákat végzett, — vasútépítést, vízszabályozást — amely munkákat nem lehetett volna végrehajtani egy bizonyos gazdasági erőtaralék, az élelmiszerek bizonyos fölöslege nélkül.

Igaz, hogy a vasútépítések — az ország társadalmi szerkezetéhez híven — elsősorban katonai célokat szolgáltak; de ez nem nagyon lényeges, a fő, hogy az ország gazdasági életét emelték s egyúttal keresetet adtak a szaporodó népességnek. Az építkezések is hozzájárultak az élelmiszerkészletek elfogyasztásához. Ámde a század végén — ugyanakkor, mikor a talaj kimerülésének első jelei mutatkoztak — a nagyszabású építkezések is abbanmaradtak. Nem kutatjuk, nem is tudjuk megállapítani, milyen összefüggésben állott a munkálatok abbanmaradása (mert lenne még ma is elég tennivaló) a talaj kezdődő kimerülésével s az ország gazdasági erejének sülyedésével. Tény, hogy abbanmaradtak s a század végén nagy emberfölösleg keletkezett, amelynek számára nem termett élelmiszer és nem akadt munka az országban.

Ha a nép hajlandó lett volna arra, hogy visszatérjen a két-három évtizeddel azelőtt elhagyott életmódhoz: akkor nem érzett volna hiányt az élelmiszerekben. Ha a földműves-proletár megelégedett volna házi készítményű vászonnal és magarakta vályogkunyhóval: akkor keresetének túlnyomó részét élelmiszere költhette volna és legalább kenyérrre telt volna belőle; hasonlóképen a kisparaszt is megélhetett volna szaporodó családjával a föld kisebb hozadékából is. Igaz, hogy akkor az időközben kifejlett szerény ipar is tönkrement volna. (1900-ban már a lakosság 15,2%-a foglalkozott iparral és bányászattal.) De a nép — dicséretére válják — nem volt hajlandó alacsonyabb kultúrához visszatérni; fejlett értelmisége is tiltakozott ez ellen. Előbb — 1897-ben és 1898-ban — forradalmi úton iparkodott az élelmiszerválságot megoldani; egészséges ösztönnel fölismervén a baj gyökerét: a földmű-

velés szervezetének megváltoztatását tűzte ki céljául; föl akarta osztani a nagybirtokot, mely a munkaalkalmat korlátozza, s a föld termését a néptől elvonja. De a forradalmi törekvések gyöngék voltak, szemben az osztrák katonai hatalomra támaszkodó nagybirtokossággal, s a nép reményét vesztve: a békés megoldás útjára lépett, amely Amerika felé vezetett.

1899-ben történt először, hogy a kivándorlók száma az ötvenezret megközelítette. Egyébiránt a kivándorlás fejlődése a hivatalos statisztika szerint így ment végbe:

1886—90-ben évente átlag	_____	25.723
1891—95-ben	„ „ _____	25.006
1896-ban	„ „ _____	24.846
1897-ben	„ „ _____	14.310
1898-ban	„ „ _____	22.965
1899-ben	„ „ _____	43.394
1900-ban	„ „ _____	54.767
1901—05-ben	„ „ _____	110.187
1906-ban	„ „ _____	178.170

volt a tengerentúli kivándorlók száma.

Csupán a hivatalos kimutatás szerint is 1899. és 1906. között 827.000 ember vándorolt ki a Magyarbirodalomból, de azokkal együtt, kik a hivatalos közegek figyelmét elkerülték: bátran egymillióra tehetjük a számukat. Az élelmiszerválság mégis fönnáll, mert a lakosság szaporodása nagyobb a kivándorlásnál. Mint előző helyen már láttuk: Magyarország egy lakosára ezidőszert kevesebb növényi élelmiszer jut abból, ami termett és az országban maradt, mint egy évtizeddel korábban.

E ténynek azonban ellentmond a munkabérek emelkedése, melyet a kivándorlás következménye gyanánt tapasztalunk. Mert a munkabérek emelkedése azt jelenti, hogy a dolgozó nép jobban él, s így több élelmiszert fogyaszt, mint annakelőtte. Ha azonban a nép több élelmiszert fogyaszt: akkor honnét kerülnek elő azok az egyre inkább fokozódó gabona és lisztmennyiségek, melyeket az országból kivisznek, holott a termelés — a lakosság számához képest — hanyatlott? Viszont ha a lakosság táplálék dolgában rosszabbul él, akkor vajmi keveset jelent a munkabér pénzüsszegének emelkedése; legfeljebb azt, hogy a munkás ugyanazon pénzüsszegért kisebb mennyiségű, vagy rosszabb minőségű élelmiszert kap, hogy tehát a pénz értéke kisebbedett.

A munkabér emelkedését első sorban a mezőgazdaságban lehet tapasztalunk. Magyarországon egy férfi átlagos napszámja ellátás

nélkül — a hivatalos kimutatás szerint* — 1892-től 1901-ig 126 fillér körül ingadozott;

1903-ban már	133 fillért,
1905-ben	155 „
1906-ban	186 „

tett ki.**

Az 1906. évi aránylag jó napszámot első sorban a kitűnő aratásra kell visszavezetnünk; legalább a következő, rosszabb termésű évben újból kevesebb lett a napszám. Általános irányzatképen mindenestre fönnáll a munkabérek emelkedése, melyet részint — és inkább az iparban — a munkások szervezettsége, részint pedig a kivándorlás okoz, mivel éppen a munkabíró elem vándorol ki.

A munkabérek emelkedése beigazolt tény és mint ilyen, ellentmond az élelmiszerek relatív megfogyásának, mely azonban szintén be van bizonyítva, hisz ugyanazon hivatalos statisztikából merítjük, mely a munkabérek emelkedéséről is beszámol. A kettő között levő ellentmondás azonban csak látszólagos; szó sincs róla, hogy kizárnák egymást, amint ez ki fog tűnni a következőkből:

1. Kivándorolt közel egymillió ember; nagy részben felnőtt, munkabíró férfi: tehát erős élelmiszerfogyasztó. A nép természetes szaporodása ellenben gyermekeket állított helyükbe, kik nem jönnek számba a munkapiacon, de egyszersmind csekély a táplálékigényük is. A népszaporodás tehát úgy munkaerő, mint fogyasztás szempontjából kisebb, mint amekkorának számszerűen látszik.

2. Kevesebb lett az állatok száma, s ezzel növényi táplálék szabadult föl, emberi fogyasztás céljaira. Egy számos marhának éven át való táplálásához ötven métermázsa növényi szárazanyag szükséges. 1895-től 1906-ig kilencszázezer számos marhával fogyott az ország állatállománya. Ez negyvenötmillió métermázsa növényi szárazanyag évi megtakarítását jelentené; ámde valóban aligha többet ennek felénél, mert fiatal és aprófajta állat is szerepel a kimutatott számban s ezenfelül a hanyatlás egy részét helyreüti (takarmányszükséglet szempontjából is) a jobb fajta szarvasmarhák lassú térfoglalása.

3. Az ország keleti harmadát nem igen érintette a munkabérek emelkedése; itt a lakosság túlnyomó része vigasztalan nyomorúságban, éhségben élő kisparaszt. Itt már csakugyan nagy lehet az élelmiszerek hiánya, ha a kormány maga is akciókat indít, melyek korrupciójukkal egyetemben tragikomikusán hasonlítanak az orosz kormány éhség-

* M. kir. földművelésügyi minisztérium: *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon*. Budapest, 1902.

** V. ö. *Magyar Stat. Évk.* megfelelő évfolyamait.

akcióihoz. Ruthén-akció, székely-akció már van; most már csak a románok nélkülözik a gazdasági megújulásnak ezt az előfeltételét, amelyet — nemzetiségi bűneik miatt — úgy látszik, nem is kapnak meg egyhamar.

A nagy városokban is ijesztően terjed a pauperizmus; részben munkaképtelen, részben munkanélküli tömegek keletkeztek és nőttek nagyra az utolsó tíz év folyamán. Itt van az érem másik oldala: szomorú kiegészítője annak a kedvező képnek, melyet az ipari munkabérek emelkedéséről szoktak festeni.

4. A mezőgazdasági munkabérek emelkedése, melyet a földművelésügyi minisztérium kimutatásaiból meg lehet állapítani: leginkább az ország nyugati és középső vidékein megy végbe. Azt mondják: a hivatalos kimutatások túlságosan élénk színekkel adják vissza ezt a folyamatot. Minden különös rosszakarat nélkül is föl lehet ezt tételni, mert hiszen a statisztika anyagát épen azon érdekkör szolgáltatja, mely ellen a béremelkedés éle irányul; tehát az adatok szolgáltatói csak kivételesen lehetnek elfogulatlanok. Nem lehet azonban kétségbe vonni, hogy a mezőgazdasági munkabérek az utolsó 4—5 év folyamán javultak, következésképp javult a mezőgazdasági munkás táplálkozása is. Több pénzből mindenesetre több növényi élelmiszert képes vásárolni. (Az 1907. évi rossz világtermést követő kenyérdrágaságtól, mint kivételes jelenségtől eltekinthetünk.) Vajon egyszerűs mind több animális élelmiszer fogyasztására nyílik-e alkalma, mint előzőleg: ez legalább is kétséges. A sertésstenyészítés hanyatlása érzékenyen érinti a cseléd és a napszámos táplálkozását; az előbbi keservesen nélkülözi a tehéntartást is, melyet elvettek tőle. Több mint valószínű, hogy állati eredetű élelmiszerekből az átlagos mezőgazdasági munkás ma sem fogyaszt többet (ha ugyan nem kevesebbet), mint annakelőtte.

Ugyanezt a kisparaszt táplálkozásáról is el lehet mondani. Az animális élelmiszerek magas ára a tej, vaj, tojás, s a nevelt baromfi nagyobb részének eladására ösztönzi őt;* a sertések pusztulása is részben az ő rovására megy. Ahol javul is a helyzet, mint különösen Vas, Sopron, és Tolna-Baranya megyék tájékán, ott is inkább pénzmegtakarításban és földvásárlásban mutatkozik az előremenetel, mint a táplálkozás javulásában.

5. Általános hiány mutatkozik állati eredetű élelmiszerekben. A hiány, mely drágulásban jelentkezik, oly nagy, hogy még a hüve-

* Tanulságos adatokat tartalmaz erre nézve ifj. Leopold Lajos értekezése: *Parasztyermekünk és a tehéntej. Közgazdasági Szemle*, Budapest, 1905. 33. kötet, 5. szám.

lyes veteményekre is kiterjed, amelyek tudvalevőleg húspótló szerepet játszanak.* Mindezeket az élelmiszereket a lakosság zöme inkább kénytelen nélkülözni, mint a kilencvenes években. Nélkülözi őket elsősorban a városi lakosság, melynek egészségtelenebb foglalkozása és tartózkodóhelye megkövetelné a jobb minőségű táplálékot. A középosztályok kisebb jövedelmű részének táplálkozása — a minőséget tekintve — határozottan rosszabbodott; még nagyobb mértékben áll ez a városi munkásság táplálkozására.

Köztudomású, hogy az ipari munkás a nagyobb bérösszegeből, melyet ma kap, nem táplálkozhatik olyan jól, mint régebben a kisebből; a többleten, amelyet szervezkedéssel kicsikart, mindenféle uzsora osztozkodik: házbér- élelmiszerezsora; s az osztozkodásban az állam és a község is részt vesz, fogyasztási adókkal terhelvén a legfontosabb szükségleti cikkeket. A munkabér pénzbeli emelkedése tehát nem jelenti egyszersmind az ipari munkás életmódjának javulását. Az ipari szakmunkások nem azért vándorolnak ki egyre tömegesebben, mintha túlságosan jól menne itthon a dolguk.

A munkabér pénzösszegének emelkedése azonban hátrányosan befolyásolja a kisvállalkozók jövedelmét, illetőleg, mivel ezek a fogyasztókra hárítják a költségszaporulatot: az összes középosztályokét, sőt visszahat ugyanez magának az ipari munkásságnak jövedelmére is. A pénz vásárlóereje kisebb lett, mert az összes szükségleti cikkek, a ruha, cipő stb., valamint az állati eredetű élelmiszerek, a gyümölcs és a főzelék ára egyaránt emelkedett. Csupán a legnyersebb növényi táplálék: a gabona ára maradt (az utolsó két év abnormis áraitól eltekintve) a régi színvonalon. Csakhogy a városi lakos, ki nappal zárt helyiségben dolgozik és a szabadban is füstöt, port nyelve, örökös zsvajban tölti napjait: ilyen életmód mellett nem elégedhetik meg a kenyér és tésztaféle táplálékkal; az ő folytonosan ellenséges hatások alatt álló szervezete könnyebben feldolgozható élelmiszert kíván; a városban életszükséglet az a táplálék, mely falun fényűzésszámba megy. Ám a növekvő drágaság hatása alatt az ipari munkásság, s a városi népesség kisebb jövedelmű része mind nagyobb mértékben kénytelen erről az életszükségletről lemondani.

Nagy része van ebben a városok arisztokratikus igazgatásának is, de a legfőbb okot mégis a mezőgazdaságban kell keresnünk. Közvetlenül: mert az élelmiszerprodukciónak elmarad a növekvő szükséglet mellett. Köz-

* Közönségesen a kormányzat vámpolitikájára, a keleti és déli országhatárnak az állatbehozatal elől való elzárására vezetik vissza a húdrágaságot. De ha a viszonyok egészségesek volnának: az áremelkedést hamar megszüntetné a növekvő belföldi produkció.

vetve: mert magának a városi házbér- és élelmiszeruzsorának is mezőgazdasági okai vannak. A házbérek nem emelkednének s a napi fogyasztás cikkei nem drágulnának a városokban oly aránytalan mértékben, ha nem szaporítaná állandóan az irántuk való keresletet a városba tóduló tönkrement falusi nép, mely különösen rossz aratások után tízezerszámra költözik a fővárosba és a nagyobb vidéki központokba. Ezek a tönkrement egzisztenciák előzőleg a mezőgazdaságban gyökereztek. Más országokban is napirenden levő jelenség, hogy a vidék népe a városokba költözik és különösen oly országokban erős ez az áramlás, ahol sok a nagybirtok és a nép a faluban nem találhat kedvező életfeltételeket. Más országokban is állandóan emelkedik a városi földjáradék, kísérő jelenségeivel együtt, melyek a városi életet drágítják. De semmiesetre sem oly erős ez az áramlás ott, ahol (mint Német- vagy Franciaországban) a mezőgazdasági termelés gyarapodása erősebb a falusi népesség szaporodásánál, s a falun szaporodnak az egzisztenciális lehetőségek, mint ott, ahol (mint nálunk) a latifundiális birtokeloszláshoz még az a körülmény is hozzájárul, hogy a mezőgazdasági termelés egy évtized óta abszolúte is alig fejlődött. Ilyen körülmények között magától értetődik, hogy a városok állandóan szaturálva vannak bevándorlókkal és a városi uzsorák hihetetlen mértéket öltenek.

Mindezeket összefoglalva: dacára a munkabérek emelkedésének, úgy kell találnunk, hogy a népesség táplálkozásának mérlege az utolsó tíz év folyamán rosszabbodott. Nagy embertömegek (a városokban, s az ország keleti részein) hiányt szenvednek a legszükségesebb növényi táplálékban, s az ország egész dolgozó népe nagy mértékben nélkülözi az állati eredetű élelmiszereket. Részben a kellő mennyiségű, részben a kellő minőségű táplálék hiánya magyarázza meg az alkoholizmus gyakran tapasztalt és hangoztatott terjedését.

S az ország táplálkozásának mérlegét ebben az egyensúlynak alig nevezhető állapotban is csupán a kivándorlás tartja, valamint a depekoráció, mely legelőt enged átalakítani élelemtermő szántófölddé, s egyszersmind növényi élelmiszert szabadít föl. Ha a kivándorlás megakad: az ország elmerül a nyomorúság hullámaiban.

A fent vázolt viszonyok a legutolsó időben — az 1907. évi aratás óta — két irányban is módosultak. Egyrészt valamivel kisebb lett a hús ára, bár ez az áresés a takarmányhiány következménye; a gazdák szorult helyzete jut benne kifejezésre, kik barmaik egy részét eltartani nem tudván, tömegesen a piacra dobják őket. Az ilyen áresés, melynek oka a depekoráció egy újabb lökése és a termelés újabb hanyatlása: csak az árak újabb, erősebb emelkedését

készíti elő. A másik módosulás: a kivándorlás megakadása, sőt némi visszavándorlás az amerikai ipari válság következtében. Ez a körülmény jelentékenyen rontja a népelelmezés mérlegét, nemcsak azért, mert a munka nélkül való, de azért enni akaró emberek szaporodását jelenti, de azért is, mert a tengeren túl maradt ki vándorlottak, — munkájuk nem lévén — pénzt sem küldhetnek itthon maradt családjuknak. Pedig sok nyomorúságot enyhítettek az amerikai milliók; most azonban ezek is kimaradnak. Az ipari munkások zöme is megérzi a visszavándorlás hatását; a sok munkanélküli nyomja a munkabért, a sztrájkok sikertelenek, a szervezetek hanyatlanak.

A kivándorlás megakadása minden bizonnyal átmeneti jellegű; jöjjön csak egy jó világtermés, javuljon csak ezzel kapcsolatban a világpiacon az ipari konjunktúra: s a kivándorlás újabb nekilendülésének leszünk tanúi, de addig is, míg ez megtörténik: élesebb világításba kerül az élelmiszerválság és fölmerül az a kérdés: hova fejlődtek volna a viszonyok, ha nem vándorol vala ki az emberek egy nagy része? Ma már benn volnánk a forradalom kellő közepében. Amely nép nem talál hazájában kellő élelmiszert: annak számára nem marad egyéb megoldás, mint a földművelés szervezetének átalakítása, hogy nagyobbstíliú élelmiszerprodukciónak váljék lehetővé.

Még ezidőszert nincs annyi nép az országban, hogy a tényleg termelt élelmiszer ne volna, a főnnálló jövedelemeloszlás mellett, úgy, ahogy elegendő a népesség táplálására. Az emberek és állatok kivándorlása (mert a depekoráció — lényegét tekintve — nem egyéb ennél), valamint a külföldről hitelbe kapott pénz föntartja az egyensúlyt. Ámde mindezen eszközök csak palliatívumok s a megoldást csak késleltetik, de föl nem tartóztatják.

Láttuk az 1869 óta lefolyt négy évtized terméseredményeiből, hogy a mezőgazdaság termelőképessége, mely a hetvenes években gyorsan előre szökelt s a nyolcvanas években még mindig kielégítően haladt: a múlt század vége óta már csigalassúsággal mászik előre.* Ellenben a népszaporodás korántsem alkalmazkodik a fejlődésében megakadt élelmiszerprodukciónak; épen a legutolsó időszakban, mióta a kivándorlás oly nagy arányokat öltött: minden kivándorlás dacára is a népesség gyors szaporodását tapasztaljuk. 1900 évben 16,838.255 lelket számláltak Magyarországon, 1906. évben már 17,876.189-et. Hat év alatt több mint egymillióval szaporodott a népesség, bár ugyanekkor félmilliónál jóval több egyén hagyta el az ország határait.

* L. a *Huszadik Század* múlt számában, 26. lapon levő táblázatot.

Ugyanakkor a másik palliatívum: a depekoráció gyorsítja a talaj kimerülését, s így csökkenti a termésátlagokat.

A folyton gyöngébben és gyöngébben haladó mezőgazdaság mindinkább képtelenné válik arra, hogy a szaporodó népességet fejlődő igényeihez képest táplálja.

Dániel Arnold.

(Harmadik és befejező közlemény a következő számban.)

